
07.00.00 – TARIX FANLARI

DINIY TA'LIMOTLARDA TIBBIYOTGA OID IJTIMOIIY QOIDALAR FALSAFIY MUAMMO SIFATIDA

Alidjanova Lazizaxon Abbasovna,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi katta o'qituvchisi, PhD
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.001>

Annotatsiya. Dunyoning ilmiy markazlarida din va tibbiyot munosabati sohalaridagi manbalarni chuqur o'rganish va ularning asl mohiyatini ochishga e'tibor qaratilmoqda. Bu turdagi tadqiqotlar din va tibbiyotning professional va fanlararo hamkorligi bilan aloqador tendensiyalar bo'yicha g'oyalarni ilgari surmoqda. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab G'arb va Sharqda tibbiyotning diniy asosi, uning vujudga kelishida diniy qarashlarning ahamiyati, muqaddas matnlardagi inson jismoniy salomatligi yuzasidan ko'rsatmalarning zamonaviy tibbiyotda isbotlanishi, bu boradagi ixtirolarning Bibliya kitoblari, Qur'on oyatlari va hadislarda aks etganligi to'g'risidagi ilmiy tadqiqotlar yuzaga kela boshladi. Shu nuqtai nazardan dinlarda tibbiy masalalarning e'tiqodiy-ijtimoiy asoslarining o'ziga xos jihatlarini ochib berish shu sohadagi tadqiqotlar ilmiy doirasining kengayishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: diniy ta'limot, xristianlik, islom, tibbiyot, falsafiy muammo, Tibbun Nabaviy, O'rta asr

SOCIAL RULES REGARDING MEDICINE IN RELIGIOUS TEACHINGS AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM

Alidzhanova Lazizakhan Abbasovna
International Islamic Academy of Uzbekistan senior teacher, Ph.D

Annotation. In the scientific centers of the world, attention is paid to the in-depth study of the sources in the fields of the relationship between religion and medicine and to reveal their true essence. This type of research is advancing ideas on trends related to professional and interdisciplinary collaboration between religion and medicine. From the second half of the 20th century, the religious basis of medicine in the West and the East, the importance of religious views in its creation, the proof of the instructions regarding human physical health in the holy texts in modern medicine, it is true that the inventions in this regard are reflected in the books of the Bible, verses of the Qur'an and hadiths. scientific research on From this point of view, revealing the specific aspects of religious and social foundations of medical issues in religions serves to expand the scientific scope of research in this field.

Key words: religious teaching, Christianity, Islam, medicine, philosophical problem, Tibbun Nabavi, Middle Ages

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРАВИЛА МЕДИЦИНЫ В РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕНИЯХ КАК ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА

Алиджанова Лазизакхан Аббасовна,
Международная Исламская Академия Узбекистана старший преподаватель, к.т.н.

Аннотация. В научных центрах мира уделяется внимание углубленному изучению источников в области взаимоотношений религии и медицины и раскрытию их истинной сущности. Этот тип исследований продвигает идеи о тенденциях, связанных с профессиональным и междисциплинарным сотрудничеством между религией и медициной. Со второй половины 20 века религиозная основа медицины на Западе и Востоке, значение религиозных взглядов в ее создании, подтверждение указаний относительно физического здоровья человека в священных текстах в современной медицине верно. что изобретения в этом отношении отражены в книгах Библии, стихах Корана и хадисах. С этой точки зрения выявление в религиях специфических аспектов религиозных и социальных основ медицинских проблем служит расширению научного объема исследований в этой области.

Ключевые слова: религиозное учение, христианство, ислам, медицина, философская проблема, Тибун Набави, средневековье.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining 88-maqsadida: Pandemiyalarga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini oshirish kabi yo‘nalish va maqsadlarda belgilangan: ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, aholi salomatligini saqlash va tibbiyot xodimlarining salohiyatini oshirish, sog‘lom turmush tarzini mustahkamlash yo‘nalishidagi vazifalarning bajarilishi natijasida qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, buyuk ulamolarning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etish maqsadida Sog‘liqni saqlash vazirligi huzurida Xalq tabobati ilmiy-amaliy markazi, Xalq tabobati akademiyasi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, “Tibbun Nabaviy” (يوبنن الا بطلا) janridagi kitoblar ilmiy-izohli tarjimalarining nashr qilinishi nazarda tutilgan. Binobarin, tibbiyot bilan birga dinshunoslik sohasiga ham yetarlicha ahamiyat qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi aholisi, xususan yoshlarning sog‘lom turmush tarzini rivojlantirishda diniy qadriyatlardan keng foydalanish dinning ijtimoiy asoslarini tamoyil va qoidalarini ijtimoiy-falsafa nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilishni taqozo etadi.

Ijtimoiy borliqning in‘ikosi bo‘lgan ong qadim zamonlardan inson ongining rivojlanishiga qarab, diniy, falsafiy va mifologik shakllarda namoyon bo‘lgan. Dastlab falsafiy, diniy, axloqiy, estetik ong shaklida fan, falsafa, siyosiy madaniyat va huquqiy ong shakllangan. Jamiyatning ma‘naviy hayotiga oid bo‘lgan bu sohalar, xususan, din va tibbiyot munosabatlari (axloq, din, san‘at, fan, falsafa, siyosat, huquq) falsafiy dunyoqarashning metodologik asosi bo‘lgan ijtimoiy borliqning barcha komponentlar bilan bir qatorda ijtimoiy tuzilmalarga, munosabatlar tizimiga va amaliyotga ega bo‘lgan din tarkibida 3 asosiy element ajratiladi: a) diniy ong; b) ibodat, marosimlar; s) diniy tashkilotlar.

Tibbiyot necha ming-yillar din ta‘siri ostida rivojlangan edi. XVII-XVIII asrga kelib dunyo bo‘ylab fanda differentsiatsiya jarayoni, ya‘ni ilm sohalarining turli tarmoqlarga bo‘linib rivojlanish jarayoni bormoqda. Tibbiyot sohasi ham nazariya va amaliyotni o‘z ichiga olib, insoniyat salomatligi muhofazasida turadi. Bu davrga kelib din va zamonaviy ilm-fanning ajralishi natijasida, G‘arbda tibbiyot va dinning mushtarak jihatlari farqlanib bordi. Asosiy e‘tibor sof ilmiy tibbiyotga qaratildi. XIX asr oxiri – XX asr boshida, asosan G‘arbda tibbiyotda ma‘lum bir darajada erkinlik bo‘ldi, biroq, muammoning yangi qirrasini paydo bo‘lmoqda.

Zamonaviy tibbiyot XXI asrga kelib o‘zining yuksak cho‘qqisiga erishgan deb hisoblansa-da, yer kurrasi bo‘ylab keng tarqalgan COVID-19 pandemiyasi hali sog‘liqni saqlash va tibbiyot sohalarida yechilmagan muammolar ancha ko‘p ekanligini ko‘rsatmoqda. Hali ham o‘z salomatligiga jiddiy e‘tibor bermaydigan, tibbiy ehtiyotkorlik choralari ko‘rishda mas‘uliyat xis qilmaydigan jamiyat a‘zolari bor bo‘lib, ayrim kishilar mutaassiblik va jaholat domida qolib, “xudoga tavakkal” deb, kasallikni vaqtida davolamayotgani ham uchrab turadi.

Tibbiyot va diniy munosabatlarning eng qadimiy o‘choqlaridan biri bo‘lgan Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston hududida tibbiyot falsafasining yangi yo‘nalishi paydo bo‘layotgani, tibbiy ilmlarning diniy asoslari, tibbiyot tarixida dinning tutgan o‘rnini o‘rganish sohasi ham rivojlanib borayotgani ijtimoiy-falsafiy va dinshunoslikka oid tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqish zarurligini ko‘rsatmoqda. Jumladan, Abu Nasr Forobiy fikricha, “Tabiblik kasbinning moyasi – inson tani va uning a‘zosisidir”. Tibbiyot ilmi inson sog‘lig‘i bilan bevosita bog‘liq ekan, bizningcha insonning ijtimoiy munosabatlarida ham uning har jihatdan sog‘lom bo‘lishiga bog‘liqdir. Shaxsning ma‘naviy sog‘lig‘i uning diniy qarashlariga bog‘liq bo‘lsa, tan sihatligi tibbiy madaniyatiga bog‘liqdir.

Xristianlik va islom dini shunchaki diniy ta‘limot bo‘lmay, ular kundalik hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan va ijtimoiy-madaniy, axloqiy-maishiy, tibbiy-ruhiy normalarni belgilab beradigan e‘tiqodiy turmush tarzi hisoblanadi. Shuningdek, tibbiyot ham din ta‘siridan xoli bo‘lmagan, shu sababli xristian va islom ulamolari hamda tibbiyot xodimlari ilohiyotshunoslik va davolash usullarini mushtarak holda o‘rganganlar.

Xristian dini 2000 yildan beri mavjud bo‘lib, G‘arb olamida sog‘liqni saqlash va tibbiyot bilan munosabatlarning o‘ziga xos shakllarini o‘rnatdi. Xristianlikkacha bo‘lgan davrda Yevropada aholi juda kam bo‘lib, ular kichik jamoalarni tashkil etgan. Shu sababli, ularning turli kasalliklarga duch kelish ehtimoli kam bo‘lgan. Chunki ular zich joylashgan shahar joylaridagi kabi kasallik tarqatadigan hasharotlar va hayvonlarni jalb qiladigan inson chiqindilari yoki axlatlarini chiqarmas edilar. Xristianlik paydo bo‘lgandan so‘ng Yevropa tibbiyoti turli diniy asoslar bilan bog‘lansa-da, tabobat xristianlikkacha mavjud bo‘lgan tibbiy asoslarning ba‘zi qismlarini ham o‘zlashtirmoqda.

Ta‘kidlash lozimki, falsafaning sabab va oqibat, mohiyat va hodisa kabi kategoriyalari tibbiyotda

juda muhim ahamiyatga ega. Zotan, kasallikning asl sabablarini aniqlamay turib, to'g'ri tashxis qo'yish mushkul hisoblanadi. Tashxis to'g'ri qo'yilmagan holatda muolajaning oqibatlari ham kutilmagan bo'lishi tabiiy jarayondir. Kasallik sabablari haqidagi g'oyalar turli diniy muqaddas matnlarda ham qayd etilgan. "Bibliya"ning Qadimgi Ahd qismida, kasalliklar va ularning kelib chiqishi to'g'risida o'ziga xos ma'lumotlar mavjud. Tavrotga kiritilgan Ekkleziast kitobida 38 ta gunoh bandaning kasallanishi, jazoga yo'liqishi, og'riq va azob-uqubatda qolishiga sabab bo'ladi, deb belgilangan.

Xristianlarning muqaddas kitobi "Injil" ham bu masalada tahminan shunday yo'l tutgan. Nasroniy ilohiyotchilar kasallikning asosiy sababi – axloqiy gunoh uchun berilayotgan ilohiy jazo, deb talqin qilganlar. Xristianlik ta'limoti din doirasida tibbiyot hamda shifokorlar jamiyat uchun qanchalik zarur ekanligi masalasini o'rtaga tashlagan. Xristianlikda odam qachon shifokorga murojaat qilishi kerakligi aniq bo'lmagan, chunki Qadimgi Ahd (Tavrot) "najot uchun azob-uqubatlar kerak", degan fikrga asoslangan edi. Bu kabi najot va azob-uqubat munosabati Yangi Ahd (Injil)da ham davom etgan. Shu sababli azob-uqubatlar najot topish uchun zarur bo'lsa, azoblarni yengillashtirish uchun shifokor chaqirish qanchalik darkor, degan masala o'rtaga chiqadi. Shuningdek, xristian e'tiqodi bo'yicha Xudo qudratli va mehribondir, shu sababli kasal bo'lgan xristian uning davolanishiga yordam beradigan tibbiyot xodimiga muhtojlik, jamiyatning muammosi sifatida belgilangan. Avgustin Xudoga e'tiqod va tibbiyotga nisbatan ishonchning kinoyaviy xulosasini quyidagicha keltiradi: "Ey, xudo! Menga o'lim yubor, mening kunlarimni tezlashtir, deb iltijo qilamiz, ammo xastalik kelganda darrov yugurib-yelamiz, shifokorlar olib kelamiz, pul va mukofotlar va'da qilamiz". Bu esa jamiyatda atrof-muhit omillarini va shaxs tanasidagi suyuqlik muvozanati to'g'risidagi ta'limotlari xristianlik dini qarashlariga mos keladi. X va XI asrlarda xristianlik ta'limoti kasallik sabablari sifatida asosan yer, havo, olov va suv kabi to'rt elementning o'zaro bog'liqligiga ko'proq e'tibor qarata boshlangan.

Xristianlik kasallikdan saqlanish, gigiyena kabi jismoniy salomatlikdan ko'ra, ibodat orqali ruhning sog'lig'iga ko'proq e'tibor qaratgan. Biroq cho'milish, tish gigiyenasi va kasallikning tarqalishini oldini oluvchi – tozalik Yevropadagi xristianlar uchun ustuvor vazifa hisoblanmagan, hatto, ba'zi hollarda bundan qaytarilgan. Xristianlikning muqaddas kitobi Yangi Ahd – Yevangeliye (Xushxabar) da keltirilishicha, Iisus Xristos apostollari (havoriylari) gigiyenik masalalarga jiddiy e'tibor qaratmaganlar. Farsiylar bundan hayron bo'lib, Iisusdan so'rashganda, "Inson tanasiga kirgan hech qanday narsa uni harom qilmaydi. Inson qalbidan chiqqan najas uni harom qiladi", degan.

Islomda farz qilingan besh mahal namoz – besh mahal tahoratni taqozo etadi. Butunjahon Sog'liqni saqlash tashkiloti (UNISEF) ma'lumotiga ko'ra, 2015-yili 300 mingdan ziyod besh yoshgacha bo'lgan go'daklar toza suv tanqisligi va sanitariya-gigiyena shart-sharoitlari yomon bo'lgani bois, infeksiyali kasalliklardan vafot etgan. Ushbu tashkilotning rasmiy vakili Kristof Bulyerak "Biz bolalarni, ota-onalarni, oila va jamoalarni epidemiya tarqalmasligi uchun albatta qo'llarini sovun bilan yuvishga da'vat etamiz", deb ta'kidlaydi. Islom manbalarida ham insonning salomatligi muhim ekanligi haqida Imom G'azzoliy "Qirq hadisi qudsiy" asarining "Umring ziyoda bo'lgay" bo'limida "... Davomli sihat bilan Mendan ofiyatni talab qil", degan hadisni misol keltirishimiz mumkin. Bu ham aynan dinlararo munosabatda tibbiyot falsafasini uyg'unlashib ijtimoiylashuviga sabab bo'ladi.

O'rta asrlarning Cherkov Kengashlari xristian shifokorlariga, johillik, beparvolik yoki tajriba-sinov orqali bemor va dindorlarga zarar yetkazish, gunoh deb belgilab qo'ygan. O'rta asrlarning xristian shifokori uchun davolanish bu me'yorda ovqatlanish va rejimga moslashish, shu jumladan, dam olish, jismoniy mashqlar va musiqa terapiyasi kabi tinchlantiruvchi mashg'ulotlar bilan boshlangan. Xristian jamiyatida shamollash, yo'tal va bosh og'rig'i kabi tez-tez uchraydigan kasalliklarni davolovchi usullar sifatida shifobaxsh o'simliklar qorishmasi va malham kabi tashqi davolash muolajalaridan keng foydalanilgan. Xristianlikdagi davolanishga doir diniy omillar bilan bog'liq jarayonlar tadqiq etilgan.

Xristianlar, agar banda gunohkor bo'lsa – kasalga chalinadi, degan aqidadan tibbiyot amaliyotini o'rnatish uchun foydalanganlar, keyinchalik Lateran Soborlari va rasmiy e'lonlari bilan tartibga solingan. To'rtinchi Lateran Sobori (1215-yil) kasallikni gunohning mahsuli sifatida alohida ko'rib chiqdi va kasal bo'lgan kishi shifokor tomonidan har qanday davolanishdan oldin o'z gunohini tan oluvchi shaxsni chaqirishi va har qanday shifokorga tana sog'lig'i uchun "gunohkor vositalar"ni tavsiya etishini taqiqlashini talab qildi.

Yevropada tibbiyot va din o'rtasidagi falsafiy ta'limotlari bo'yicha ijtimoiy ziddiyat yanada ko'proq bo'lgan. O'rta asrlarda Yevropada "Tres medici, duo athei" degan ibora keng tarqalgan bo'lib, bu ibora xristianlar e'tiqodida tibbiy bilim diniy amaliyotga qarshi kuchli ziddiyatga ega degan xulosani beradi.

Xristianlikdan avvalgi butlarga sig'inuvchi e'tiqoddagi tibbiyotga nisbatan jamiyatning ishonchsizligi, uning noaniqligi, sehrga asoslanganligi, shuningdek, samarasizligi xristianlik doirasidagi shifokorlarning shubhalanishiga sabab bo'ldi. Valeri Flint aytganidek, "Ular avliyolik va sehrgarlik o'rtasida shifo topadigan mavqega ega, lekin, ularning har ikkalasi o'rtasida aniq chegara yo'q", deb ta'kidlaydi.

Xristianlik tibbiyotining yana bir asosi "mo'jizaviy davolanish"ni o'z ichiga olgan. "Mo'jizalar" qadim butlarga sig'inuvchi e'tiqod urf-odatlarini va an'analarni xristian marosimlari bilan almashtirdi, ammo qadimgi an'anaviy muolajalarni butunlay olib tashlamadi, aksincha ularni muqaddaslik tuyg'usi bilan kuchaytirdi. Xristian teologlari ta'limot va tibbiyot masalalarini yoritishda Galenning falsafiy asarlaridan foydalangan, chunki bu ularning ilohiy qarashlariga yordam bergan. Galen uchun dori tanani anglash bilan chegaralangan, aynan shu jihatdan u juda kuchli g'oyalarni ilgari surgan.

O'rta asrlarda xristianlik va tibbiyotning aloqalari turli va murakkab bo'lgan. Xristianlarning tibbiy amaliyotlari Qadimgi davrlardan buyon o'zgarmagan. Shifokorlar jinsiylik, astral determinizm va jismoniy va psixologik holatlarning o'zaro bog'liqligi haqidagi qarashlarida ehtiyot bo'lishgan. Bular tibbiy tushuntirish yoki ilohiy ta'limotning diniy talablari o'rtasidagi ziddiyatni keltirib chiqarishi mumkin. Xristian shifokorlari tanadagi muvozanatni ta'minlash uchun jinsiy xulq-atvor yoki naslga oid muolajalarni tavsiya qilishganda diniy chegaralarni kengaytirganlar, ammo, bu chegaralardan to'liq chiqishni anglatmagan. Shuningdek, xristian shifokorlari o'zlarida amalda foydalangan tibbiy qoidalardan ko'ra diniy qonunni ustun qo'yganlar.

O'rta asrlarda tibbiyot va ilohiyotning o'zaro ta'siri asoslaridan yana biri – bu tana va qalbning ikki alohida narsa sifatida olinganidir. Cherkov tarixchilari turli tabiblar tomonidan qo'llaniladigan tibbiyotning ikkita alohida turi haqida yozishgan. Oliy darajadagisi ruh uchun dori hisoblangan va ruhoniylar tomonidan ta'minlangan, tibbiyot xodimlari esa tana uchun pastroq darajadagi dori-darmonlarni tavsiya qilganlar. Shu sababli, o'rta asrlarda kasalliklarga nisbatan tibbiy yoki ma'naviy yondashuv o'rtasida vujud va ruhni davolovchilar bir-birini to'ldirib kelishgan, biroq o'rtada aniq chegara bo'lmaganligi sababli ularda ba'zi noaniqliklar yuzaga kelgan.

O'rta asrlarda din va tibbiyotning o'zaro aloqasi bedavo, uzoq muddatli va bezovta qiluvchi buzilishlari mavjud kasalliklarni boshqarish jarayonida yaqqol ko'rinib turgan. Xristianlik va islomda moxov, ruhiy kasal va jismoniy nogironlarni qabul qilish, yakka holda va xayriya qilishning turli shakllari orqali ijtimoiy davolash va ularga g'amxo'rlik qilishda bir-biridan farq qilishi manba va adabiyotlar (Biller and Ziegler, ed. Religion and Medicine in the Middle Ages, Rubin, Medieval English Medicine) asosida tadqiq qilingan.

O'rta asr cherkovi moxov kasaliga yo'liqqan kishining gunohlari, axloqiy tanazzulga uchrashi va moxovning nopokligi bir umrga, hatto, o'lim bilan ham yakun topmasligini alohida ta'kidlagan. Moxovlar la'natlangan, agar ular alohida imtiyozga ega bo'lmasalar ularni cherkov hovlisida yoki muqaddas yerga dafn etishdan bosh tortganlar. Ba'zi xristianlar hatto, moxov shaklidagi jazoning ijobiy ekanligiga ishonishgan. Bunday kasalliklarga xristian diniy ta'limoti belgilangan ijtimoiy normalar qator manba va adabiyotlar yordamida ochib berilgan.

O'rta asr xristianlik jamiyatida uzoq muddatli ijtimoiy muvozanatni qisman izdan chiqargan yana bir jihat – ruhiy kasallik hisoblangan. Ruhiy kasalliklar, boshqa ko'plab kasalliklar singari noto'g'ri talqin etilgan. Garchi ruhiy kasallikning kelib chiqishi, boshqalardan ajratilishi moxov kasalligi bilan og'rigan odamlarda bo'lgani kabi og'ir bo'lmagan bo'lsa-da, ruhiy kasallar ham diniy va huquqiy jihatdan ikkinchi darajali fuqarolar hisoblanishi xristian manbalarini tadqiq etish orqali aniqlangan.

G'arb tadqiqotlarida xristianlar oilaviy va mahalliy ruhoniylarni jalb etish orqali aqli zaif nogironlarga nisbatan ijtimoiy cheklovlarni qo'llaganini ta'kidlangan. Ruhoniy shaxslar tomonidan tashxis qo'yishda yordam ko'rsatadigan yuridik organlar ruhiy kasallarni mol-mulkka egalik qilish, boylar orttirish va unvonlarni meros qilib olishdan qisman yoki butunlay mahrum etish va boshqa jarayonlar tahlil qilingan.

O'rta asrlarda jismoniy nogironlik ham katta ijtimoiy munosabatlarga ega edi. Yevropada xristianlik ta'limoti bo'yicha jismoniy nogironlarga munosabat turlicha bo'lgan. Jamiyat jismoniy nuqson, ko'rlik yoki cho'loqlik gunoh uchun jazo yoki ilohiy qonunlarga bo'ysunmaganlik uchun jazo, deb hisoblangan. Ammo, savdo uyushmalari kabi tashkilotlar orttirilgan jismoniy nuqsoni borlar, jarohatlangan hamkasblarini qo'llab-quvvatlaganlar. Jismoniy nogironlar moxovlar singari jamiyatdan to'liq chetlashtirilmagan bo'lsa-da, ular ish, ta'lim va qonunlar bilan chetga surilgan. Xristian jamiyatida jismoniy nogironlarni yakkalash "Muqaddas Kitob" – Bibliya asoslarida berilgan. Ikkinchi qonun,

28-oyatda gunohkorlik va oqsoqlik bilan bog'langan, Levitda esa jismoniy nuqsonlar ochiq ravishda gunohlarga tenglashtirilgan.

Biror kasallik O'rta asrlar dunyosiga vabochalik katta ta'sir qilmagan. Tibbiy bilim ham, diniy ta'limot ham vaboning oldini olish, sabablarini bartaraf etish yoki uni davolash oldida ojiz qolgan. "Qora o'lim" XIV asrning o'rtalarida Yaqin Sharq, Yevropa va Shimoliy Afrikada tarqaldi. Hech qanday kasallik bilan vabochalik befoyda kurash olib borilmagan. Vabo O'rta asrlarda Xristian olamida o'zining to'xtatib bo'lmaz tabiati va dahshatli alomatlarini tufayli mifologik maqomga ega bo'ldi. Bu kasallik shifokorlarni boshqa har qanday o'latdan keskin farq qiluvchi vabo kasalligini o'rganishga majbur qildi.

O'rta asr Yevropasida xristianlik ta'limoti bo'yicha moxovni ijtimoiy qabul qilish ikki xil amalga oshgan. Bir tomondan, moxov jamiyatdan ajratilgan va tashlandiq bo'lib yashagan, ammo boshqa tomondan, bu kabi jamiyatdan ajralib qolish oqibatida xristianlar moxovlar uchun alohida uylar tashkil qilganlar, shuningdek, ba'zi xristianlarning Isoga ergashishi moxovlarga g'amxo'rlik qilish va xayriya qilinishiga sabab bo'ldi. Moxov tibbiy jihatdan ham XII-XIII asrlarda keng tarqalganligi bilan ijtimoiy tarixda eng qoralangan kasalliklardan biri sifatida o'ziga xos o'rni bilan ajralib turgan. Yevropada kasallik tarqalishi avj olgan davrda moxov deb tashxis qo'yilganlar og'ir ijtimoiy isnodlarga, iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelganlar va shu bilan birga xristian xayriya yordamidan foydalanganlar.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, IX-XI asrlarda Sharqning Iskandariya, Bag'dod, Damashq, Qohira kabi yirik shaharlarida kutubxonalar, dorixona va maktablar barpo etildi. Bag'dodda tashkil etilgan Baytul hikmada "Majlisul ulamo" (Olimlar jamiyati) tashkil qilinib, unda Sharq tibbiyotiga oid ilmiy asarlar rasional xulosalarni olish uchun yaratildi hamda boshqa tibbiyotga oid manbalar tarjima qilindi. Abu Yusuf ibn Is'hoq Kindiyning (800-879) tibbiyotga oid 30 ta asari, Xunayn ibn Is'hoqning (810-873) yuzdan ziyod asarlari, Gippokrat hamda Galen asarlarining tarjimalari, G'arbda Abdukasis nomi bilan tanilgan, ibn Sino zamondoshi mashhur xirurg Abul Qosim az-Zahraviyning 30 jildli "Kitob at-Tasrif", Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyo Roziyoning (865-925) tibbiyotga oid 106 asari, 30 jildli "Al-Jome' al-Kabir va qod urifa bil-Xoviy" asarlari ushbu markazda yozilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржима ва тафсир муаллифи А.Мансуров. – Т.: ТИУ нашриёт-матба бирлашмаси, 2018. – 624 б.

Саҳиҳи Бухорий: Алжомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам) 3-китоб//, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Самарқанд: Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази нашриёти, 2020. – 939 б.

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия – ҳаёт йўли. –Т.: Hilol nashr, 2016. – 310 б.

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Рухий тарбия. 3-жуз. Т.: Hilol nashr, 2021. – 462 б.

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 6 та жуз. Т.: Hilol nashr, 2007-2022.

С.Арзиқулов. Расулulloҳ алайҳиссалом табобати. – Тошкент: Имом Бухорий халқаро маркази, 2019.

Барашнев Ю. И. Паломничество в прошлое медицины. — М.: Триада-Х, 2013.

Васильев А. А. История Византии. В 3 т. — Л., 1923-1925.

Верхратский С. А. История медицины. — К.: Здоров'я, 2011.

Византийские истории о падении Константинополя в 1453 году. — СПб.: Алетейя, 2006.

Дашков С. Б. Императоры Византии. — М.: Красная площадь, 1996.

Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация. — СПб., 1908.

Зудгоф К. Медицина Средних веков и эпохи Возрождения. — М.: Вузовская книга, 1999. — 160 с.

Ibn Hajar, Fath al-Bari Sahrh Sahih al-Bukhari, 13 vols. (Beirut: Dar al-kutub al-'ilmiyyah, 1989), 10: 165; Al-Ayni, Umdah al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, 25 vols. (Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, n.d), 21: 229.

Ibn Hindu, Miftah al-Tibb wa Minhaj al-Tullab, ed. Mahdi Mohaghegh and M.T. Daneshpajuh (Tehran: Tehran University, 1989), 25-29.

Abu Bakr Rabi' b. Ahmad al-Akhwini al-Bukhari, Hidayat al-Muta'allim (Meshed: Meshed University Press, 1965)

Fazlur Rahman, Health and Medicine in the Islamic Tradition (New York: Rossroad Publishing Company, 1989; repr. Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed & Co, 1993), 39 (page reference is to the reprint edition)